

Itsemääräämisoikeus

TEORIASTA KÄYTÄNTÖÖN

***Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä &
Anna Mäki-Petäjä-Leinonen (toim.)***

Vastapaino
Tampere 2023

DOI: 10.58181/VP9789523970069

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.

Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, etkä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttö lupaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) ovat rahoittaneet:

- Itä-Suomen yliopiston oikeustieteiden laitos
- Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta
- Suomen Akatemian rahoittama Vammaisuus ja ihmisarvo (Disability & Dignity) -hanke
- Suomen Akatemian rahoittama Algoritmisen läpinäkyvyyden mahdollisuudet ja rajoitukset (AlgoT) -hanke
- Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittama hanke: Hyvinvoinnin turvaaminen pandemia-aikoina: kohti yhteistyöhön perustuvaa syndemioiden hallintaa (WELGO)
- Koneen säätiön rahoittama hanke: Varjoja paratiisissa? Muistisairaana ihmisen oikeuksien toteutuminen hyvinvointivaltiossa (VAPA)
- Helsingin yliopiston rahoittama Eläimet hyvinvointiregimissä -hanke

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-952-397-006-9 (painettu kirja)

DOI: 10.58181/VP9789523970069 (Open Access)

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

www.vastapaino.fi

Painopaikka: Drukätava, 2023

Sisällys

- 1 Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä & Anna Mäki-Petäjä-Leinonen:
Johdanto: itseys, autonomia ja itsemääräämisoikeus 7

Osa I: Itsemääräämisoikeuden filosofia

- 2 Niko Noponen: *Miten torjua herruutta – itseään määrävien kansalaisten tasavaltainen vapaus* 51
3 Markku Oksanen: *Itsemäärääminen ja itsensä omistaminen* 73
4 Arto Laitinen: *Voiko yliopisto olla täysin autonominen?* 95
5 Matti Häyry: *Itsemääräämisoikeus ja oikeudenmukaisuus bioetiikassa* 113
6 Maija Aalto-Heinilä: *Autonomia ja hyvinvointi* 133

Osa II: Itsemääräämisoikeus oikeusteoriassa

- 7 Paul Tiensuu: *Itsemääräämisoikeuden perusteleminen ihmisoikeutena* 155
8 Ida Koivisto & Pauli Rautiainen: *Valtio yksilön itsemääräämisoikeuden määrittäjänä* 183
9 Sanna Mustasaari: *Bileet! Feministinen teoria, relationaalinen autonomia ja nuorten seksuaalioikeudet* 209
10 Visa Kurki: *Eläinten itsemääräämisoikeus?* 233
11 Jenni Hakkarainen: *Kuinka digitaalinen ihminen kootaan?* 251

Osa III: Autonomia ja itsemääräämisoikeus käytännössä

- 12 Kirsi Pollari: *Lapsen itsemääräämisoikeus terveydenhuollossa* 273
13 Heidi Vanjusov: *Asiakkaan osallisuus itsemääräämisoikeuden ilmentäjänä päihdepalveluissa* 303
14 Susanne Uusitalo: *Itsemääräämisoikeus, addiktio ja ”väärät valinnat”* 329
15 Anna Mäki-Petäjä-Leinonen: *Autonomiia relaatioissa – ikääntyvien ihmisten kokemuksia autonomiansa toteutumisesta* 349
16 Henna Nikumaa: *Muistisaira-an autonominen toimijuus – sairastuneen yksilölliset ja termisidonnaiset kokemukset* 365

Kiitokset 391

Kirjoittajat 392

Ida Koivisto & Pauli Rautiainen

8 Valtio yksilön itseäänmäärittämisoikeuden määrittäjänä

Syksyllä 2019 Suomi sai langettavan tuomion Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelta Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklojen 2 ja 3 loukkaamisesta. Kuolemanvaarassa ollutta irakilaismiestä ei ollut uskottu turvapaikkapuhuttelussa. Häneen kohdistuvaa uhkaa ei pidetty nimenomaan häneen kohdistuvana vaan yleisemmin turvallisuustilannetta leimaavana. Turvapaikkapäätös oli täten kielteinen, eikä valituslupaa korkeimpaan hallinto-oikeuteen hallinto-oikeuden päätöksen jälkeen hellinnyt.

Niinpä mies palasi Irakiin Suomen viranomaisten järjestämällä paluulennolla. Hän astui lentokoneeseen vapaaehtoisesti: hän käytti itseäänmäärittämisoikeuttaan, sanoivat Suomen viranomaiset. Hän astui lentokoneeseen valtion pakottamana: hänen suostumuksensa palautuslennolle osallistumiseen oli täysin näennäinen, tulkitsi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin. Jos hän ei olisi suostunut nousemaan lentokoneeseen, Suomen poliisi olisi pakottanut hänet siihen. Valtio usein esittää, että ihminen käyttää itseäänmäärittämisoikeuttaan silloinkin, kun valtio ei todellisuudessa salli hänen olevan omien valintojensa lähde tai tekevän aitoja valintoja.¹

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomio perustui käsitykseen, että mies olisi tapettu pian hänen palattuaan Irakiin vuonna 2017. Myöhemmin selvisi, ettei näin kuitenkaan ollut tapahtunut. Miehen tytär ja tyttären entinen puoliso olivat asiakirjaväärennöksiin harhauttaneet viranomaisia ja lopulta ihmisoikeustuomioistuinta luulemaan, että mies olisi tapettu Irakissa vuonna 2017. Heidät tuomittiin petoksesta ja väärennyksestä.

¹ N. A. vs. Finland, 14.11.2019.

Vaikka mies ei lopulta ollutkaan kuollut, niin ihmisoikeustuomioistuimen tuomio kuin tapahtumat sen ympärillä kertovat turva-
paikkajärjestelmän rakenteellisista ongelmista. Miten turvapaikan-
hakijan uskottavuutta voidaan arvioida? Astetta yleisemmällä tasolla
irakilaismiehen tapaus kertoo siitä, mitä tarkoittaa oikeus oikeuk-
siin.² Kenen tulee olla lain edessä uskottava, jotta hänelle voidaan
taata suojelua? Kenelle riittää pelkkä ihmisyys? Kenellä on oikeus
määrätä oman elämänsä kulusta ja laadusta, jopa sen jatkumisesta?³
Kysymykset ovat vaikeita. Kuten irakilaismiehen tapaus kertoo, ne
liittyvät itsemääräämisoikeuteen. Tässä kirjassa osoitetaan, että
kysymys itsemääräämisoikeudesta on moniulotteisempi kuin voisi
äkkiseltään ajatella. Tässä luvussa lähestymme teemaa siitä näkökul-
masta, miten valtio tuon oikeuden määrittelee.

Oikeusvaltiossa lähdetään vapauden ja yhdenvertaisuuden ide-
oista sekä jokaiselle kuuluvista perus- ja ihmisoikeuksista. Tästä
yhdenvertaisuutta edistämään pyrkivästä lähtökohdasta huolimatta
ihmisiä luokitellaan valtiossa monin eri tavoin. Oikeuden avulla ih-
misistä luodaan erilaisia hahmoja ja toimijoita, joiden kyky nauttia
vapautta ja siihen liittyvää itsemääräämisoikeutta on käsikirjoitettu
erilaiseksi. Edellä kuvatun irakilaismiehen hahmo on äärimmäinen.
Hän ei lain edessä osannut ilmentää oikealla tavalla vaaraa ja kärsi-
mystä. Hänellä ei ollut täysimääräistä oikeutta oikeuksiin. Miehen
sukulaiset ottivat oikeuden omiin käsiinsä.

Valtio kuitenkin arvottaa ja jakaa oikeutta määrätä itsestään paljon
hienovaraisemmin niille, joilla oikeus oikeuksiin on. Silloinkin kyse
voi olla elämästä ja kuolemasta. Väitettä havainnollistaa eduskunnan
oikeusasiamiehen ylläpitämä lista Suomen kymmenestä suurimmasta
ihmisoikeusongelmasta.⁴ Listan pohjavire on huomionarvoinen:

2 Ajatus oikeudesta oikeuksiin on peräisin filosofi Hannah Arendtilta. Hän kehittää
sitä teoksessaan *Totalitarismin synty* (2013) ja erityisesti sen yhdeksännessä luvussa
”Kansallisvaltion rappeutuminen ja ihmisoikeuksien loppu”. Ks. myös Kaura-aho
2017, 347–366; Lukkari 2019, 146–158.

3 Vrt. tämän teoksen luvut 3, 6 ja 14.

4 Lista ei sisällä kaikkia keskeisiä ongelmia, esimerkiksi transsukupuolisten ja
saamelaiden kokemat ihmisoikeusloukkaukset jäävät pääosin eduskunnan
oikeusasiamiehen valvontavallan ja siten listan ulkopuolelle. Ks. esim. Piha 2018, 416–
438.

useimmat suomalaiset perus- ja ihmisoikeusongelmat kytkeytyvät itsemääräämisoikeuteen. Ne liittyvät siihen, miten suljetuissa laitoksissa olevia saa kohdella, sekä siihen, miten esimerkiksi lastensuojelun asiakkaan, vanhuksen, vangin tai kehitysvammaisen vapautta ja oikeutta määrätä itsestään ja ruumiistaan saa rajoittaa.⁵

Esimerkiksi vanhusten oikeudet eivät Suomessa toteudu täysimääräisesti. Oikeusasiamies on havainnut puutteita vanhusten laitoshoidossa ja palveluasumisessa, ravinnossa, hygieniassa, kuntoutuksessa sekä ulkoilussa. Henkilökuntaa korvataan vanhusten liiallisella lääkityksellä. Saman tyyppisiä ongelmia on vammaisten oikeuksien toteutumisessa. Vammaisten yhdenvertaiset osallistumismahdollisuudet eivät toteudu fyysisten, oikeudellisten ja sosiaalisten esteiden vuoksi. Vammaisten työllistymistä ja oikeutta perheeseen ei liioin tueta riittävästi, eivätkä vammaiset lapset saa sosiaali- ja terveyspalveluita saamaan tapaan kuin vammattomat.

Vaikka niin sanotusta laitosvallasta – suljetuissa laitoksissa olevien muita ihmisiä suppeamman perusoikeussuojan ajatuksesta⁶ – on jo muutama vuosikymmen sitten luovuttu, sen varjot lankeavat yhä nykyiseenkin oikeustilaan.⁷ Ihmisoikeusongelmista Suomessa kärsivät ennen kaikkea yhteiskunnan marginalisoidut ja haavoittuvat eli he, jotka ovat syystä tai toisesta perustavanlaatuisesti julkisen vallan valvovan ja arvioivan katseen alla. Syy tähän on se, että heillä on tarpeita, joihin hyvinvointivaltiossa julkisen vallan tulisi vastata. He tarvitsevat muun muassa hoitoa, huoltoa ja kasvatusta. Toisaalta heidän on myös oltava valmiita vastaanottamaan niitä. Valtion näkökulmasta he määrittyvät pitkälti näiden tarpeidensa kautta. Kaikkein haavoittuvimpia ovat he, joilla on vain rajattu oikeus tällaisten tarpeiden tyydyttämiseen. Heitä ovat esimerkiksi niin sanotut paperittomat eli ihmiset, joilla ei ole oikeutta oleskella maassa.

Tässä kahtalaisuudessa piilee itsemääräämisoikeuden paradoksaalisuus. Ihmisiä pyritään suojelemaan julkisen vallan käytöltä,

5 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2018, 117–123.

6 Ks. Nieminen 2009.

7 Esimerkiksi päihdehuoltolain (41/1986) pykälän 27 yksityiskohtaisten perustelujen (HE 246/1984 vp, 26) mukaan ”laitoshuollon luonteeseen on katsottu kuuluvan, että henkilön elämäntoimintoja ja perusoikeuksia voidaan rajoittaa tavanomaista enemmän.”

mutta samalla julkinen valta määrittelee, mitä tuo suojeleminen tarkoittaa. Milloin ihminen katsotaan kykeneväksi määräämään itsensä? Milloin hänen on alistuttava julkisen vallan käytön kohteeksi? Milloin hänen tarpeisiinsa tulisi vastata itsemääräämisoikeuden rajoittamisen kustannuksellakin? Julkisella vallalla on rakenteellinen etuoikeus tietää vastaukset näihin kysymyksiin.

Tästä huolimatta on usein epäselvää, mikä on tarpeellinen kasvatus-, hoito-, huolto- tai turvallisuustoimenpide ja mikä puolestaan tarkasti säänneltävä perusoikeuksien rajoitustoimenpide. Perusoikeuksien rajoitustoimenpiteet ovat nimittäin niin sanottua merkittävää julkisen vallan käyttöä, josta oikeusjärjestyksemme on – tai ainakin pitäisi olla – mitä kiinnostunein.⁸ Kuitenkin rajoitustoimia täsmentävän niin sanotun itsemääräämislakiehdotuksen rauettua kahdesti, vuosina 2014 ja 2018, lainsäädäntö antaa vain vähän käytännön tukea pulman tapauskohtaiseen ratkaisemiseen.⁹

Edellä mainittujen tarpeidensa vuoksi haavoittuvien ihmisten vapaus on jo määritelmällisesti rajoitettua. Heidän oikeuksiensa, velvollisuuksiensa ja vapautensa ulottuvuus on ymmärretty pitkälti itsemääräämisoikeuden sanastolla. Itsemääräämisoikeudesta onkin tullut moderni tapa puhua vapaudesta valtiossa. Tämä johtuu kenties siitä, ettei itsemääräämisoikeutta voida yksiselitteisesti luokitella vapausoikeudeksi.¹⁰ Kuitenkin juuri tämä näennäinen vapausoikeudellisuus tekee itsemääräämisoikeudesta ihanteellisen hallinnan välineen.¹¹ Yhtäältä itsemääräämisoikeus voi olla liberalistisen itsemääräämiskäsityksen mukaisesti valtion puuttumattomuutta yksilön vapauspiiriin. Toisaalta se voi olla valtion käytössä oleva työkalu määrittää yksilön vapauspiirin laajuus.¹²

8 Perustuslakivaliokunta on kuvannut perusoikeusuudistusta koskevassa mietinnössään (PeVM 25/1994 vp) perusoikeuksien rajoitusedellytyksiä, jotka ovat myöhemmin konkretisoituneet valiokunnan tulkintakäytännössä. Jotta perusoikeuden rajoitus ei olisi ristiriidassa asianomaisen perusoikeussäännöksen kanssa, kaikkien rajoitusedellytysten on täyttyttävä samanaikaisesti. Rajoitusedellytysten luettelo ei ole kuitenkaan tyhjentävä.

9 Vrt. tämän teoksen luku 13.

10 Ks. tämän teoksen luku 7.

11 Nousiainen & Kulovaara 2016, 7–21.

12 Vrt. tämän teoksen luku 5.

Esitämme tässä luvussa, että itsemääräämisoikeus on yksi valtion keinoista määrittää ja hallita ihmisiä erilaisten hahmojen avulla. Nuo hahmot on käsikirjoitettu kykeneviksi, oikeutetuiksi ja velvoitetuiksi erilaisiin elämänkulkuihin tavoitteineen, odotushorisontteineen ja keskimääräisyyksineen.¹³ Tämä ei näy oikeusjärjestyksemme selvästi. Sen sijaan siinä puhutaan itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta tai rajoittamisesta eräänlaisen kaksinapaisen logiikan muodossa. Kuitenkin ne ihmiset, joiden oikeudellinen asema määrittyy jonkinlaisen hahmon – kuten tässä kirjassa päihteidenkäyttäjän tai muistisairaana hahmon – kautta, ovat erityisen hallinnan piirissä. Lopulta itsemääräämisoikeus palautuu julkisen vallan punitsemaan itsemääräämiskykyyn.¹⁴

Käymme luvussa ensin läpi joitakin teoreettisia lähtökohtia, joiden avulla voimme jäsentää ja ymmärtää itsemääräämisoikeuden hallintaa valtiossa.¹⁵ Toiseksi havainnollistamme näitä teoreettisia lähtökohtia vammaisen henkilön hahmon kuvauksessa.¹⁶ Lopuksi esitämme päätelmiä ja pohdintaa. Luvun keskeisin johtopäätös on, että itsemääräämisoikeus valtiossa on julkisen vallan korrelaatti, ei sen puuttumattomuuden ylijäämä.

Valtio määrittelemässä normaalia

Itsemääräämisoikeus ja oikeuden hahmot

Se, miten itsemääräämisoikeus valtiossa käsitetään, liittyy oikeuksien käsitteeseen yleisemmin. Itsemääräämisoikeuden asema oikeutena on jossain määrin epäselvä. On esitetty ajatuksia, ettei itsemääräämisoikeus olisi tiukan oikeuspositivistisesti tulkittuna oikeus

13 Taustainspiraationa käytämme James Phelanin (1989) henkilöhahmoteoriaa. Ks. myös Baldick 2008, kohta ”type”.

14 Vrt. tämän teoksen luku 4.

15 Tältä osin sovellamme ja kehittelemme tässä kirjoituksessa edelleen aiempia ihmisten kuvittelua oikeuden maailmaan koskevia ajatuksiamme, jotka esittelimme ensimmäisen kerran *Oikeus*-lehteen vuonna 2018 kirjoittamassamme katsauksessa (Rautiainen & Koivisto 2018).

16 Tältä osin sovellamme tässä kirjoituksessa toisen meistä aiemmin esittämää jäsennyistä vammaisen henkilön hahmosta oikeuden maailmassa (Rautiainen 2021).

lainkaan – ainakaan se ei olisi ihmisoikeus.¹⁷ Lievempiäkin kantoja voidaan esittää. Suomen perusoikeusjärjestelmässä itsemääräämisoikeutta voidaan hyvällä syyllä pitää niin sanottuna implisiittisenä eli kirjoittamattomana perusoikeutena.¹⁸ Yhtäältä se täytyy käsitteellisesti olettaa, jotta monissa muissa oikeuksissa olisi mieltä.¹⁹ Toisaalta se saa selväsanaisempia ilmaisuja osana muita oikeuksia.²⁰

Vasta viime vuosina itsemääräämisoikeutta on alettu kohdella selväpiirteisemmin itsenäisenä oikeutena. Pääpiirteissään itsemääräämisoikeudella tarkoitetaan ihmisen oikeutta päättää itseään koskevista asioista: elämästään, toimistaan ja ruumiistaan. Ajatuksena on, että itsemääräävä ihminen on omien valintojensa lähde ja hänen valintansa ovat itsenäisiä. Itsemääräämisoikeuden tulkinta on kuitenkin osoittautunut vaikeaksi. Sillä voidaan sekä tukea ihmisen omatoimisuutta, että myös oikeuttaa esimerkiksi sitä, että ihminen sitoutetaan hänen itsensä yhteiskunnalliseen hallintaan. Lisäksi itsemääräämisoikeus mahdollistaa jopa heitteillejättöön vertautuvaa puuttumattomuutta.²¹ Itsemääräämisoikeus niveltyykin siihen, millaisia toimijoita, subjekteja, oikeudellisen sääntelyn ja kielen avulla rakennetaan.

Oikeudellisten subjektien tai statusten – joita tässä kutsumme pääasiassa hahmoiksi – luominen saattaa kuulostaa äkkiseltään erikoiselta. Eikö oikeusjärjestyksemme päinvastoin lähde olettamasta, että ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä, olivatpa he millaisia hyvänsä? Vastaus on kyllä. Kuitenkin kun tarkastelemme perustuslain, EU:n lainsäädännön ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten yhdenvertaisuussäännöksiä ja -artikloita, voimme huomata, että heti yhdenvertaisuuden pääsäännön jälkeen seuraa

17 Ks. tämän teoksen luku 7.

18 Neuvonen & Rautiainen 2015, 28–53.

19 Vrt. kuitenkin tämän teoksen luku 7.

20 Neuvonen & Rautiainen 2015, 28–53.

21 Koivisto 2018, 627–650. Vrt. esim. EOAK 3106/2010: Psykiatriseen tahdosta riippumattomaan sairaalahoitoon ottaminen. Tapauksessa kyse oli hoitohenkilökunnan aktiivisen suojeluvetoisuuden ulottuvuudesta, kun potilasta ei otettu tahdosta riippumattomaan hoitoon. Ks. myös Mäki-Petäjä-Leinonen 2014, 197–219, 211–212.

syrintäkieltosäännös.²² Sen mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan toisten kanssa. Tuon ”hyväksyttävän perusteen” tarkempi sisältö määritetty lainsäädännössä ja sen tulkinnassa.

Valtio ei näin ollen ainoastaan sitoudu kohtelemaan kansalaisiaan yhdenvertaisesti, vaan nimenomaan myös kohtelemaan heitä eri tavoin, kun se tulkitsee perusteen tähän hyväksyttäväksi.²³ Mistä on kysymys? Kun esimerkiksi tasa-arvolakia säädettiin vuonna 1985, katsottiin, ”ettei kysymys naisten asevelvollisuudesta ei ole miesten ja naisten välistä tasa-arvoa koskeva asia”.²⁴ Asiaa ei perusteltu mitenkään, sillä asevelvollisuuden kytkemistä sukupuolierotteluun pidettiin luonnollisena. Tasa-arvolakia on sittemmin ajanmukaistettu useasti, mutta siihen sisältyvä asevelvollisuutta koskeva säännös on kuitenkin säilynyt muuttumattomana. Yhteiskunnassa ja oikeusjärjestelmässä vallitsevien tasa-arvokäsitysten kehittymisen myötä asevelvollisuuden sukupuolisidonnaisuuden hyväksyttävyys voi olla myös kyseenalaistettavissa. Mikä on kerran ollut hyväksyttävää, ei ole sitä väistämättä ikuisesti.

Ajatuksemme on, että erilaisia hahmoja – kuten naisen ja miehen hahmo – luodaan valtiossa nimenomaan epäyhdenvertaista kohtelua oikeuttavan ”hyväksyttävän perusteen” valtuutuksin.²⁵ Tätä perustetta voidaan lähestyä kuvaannollisesti argumentatiivisena alueena tai tilana, jossa ihmisiä ja heidän edesottamuksiaan, mahdollisuuksiaan ja tulevaisuuttaan voidaan arvioida, punnita ja vertailla. Tämä heijastuu suoraan itsemääräämisoikeuden kulloiseenkin ulottuvuuteen: eri hahmot ovat oikeutettuja eri laajuiseen ja eri laatuiseenkin itsemääräämisoikeuteen. Jos tarkastelemme kysymyksenasettelua lainsäädäntötasoa laajemmasta näkökulmasta, oikeuden voi väittää luovan hahmoja erityisesti kolmen eri keinon avulla. Kutsumme näitä keinoja normatiiviseksi yksilöllistämiseksi, normalisoinniksi ja valtion symboliseksi vallaksi.

22 Ks. esim. Suomen perustuslain (731/1999) § 6.

23 Rautiainen & Koivisto 2018; Rautiainen 2021.

24 HE 57/1985 vp., 21.

25 Rautiainen & Koivisto 2018, 465–481.

Normatiivinen yksilöllistäminen: velvollisuus asettua hahmoksi

Inhimillinen elämä voi olla sotkuista ja kaoottista. Oikeus pyrkii kuitenkin selkeyteen ja järjestykseen. Sen tehtävä on muun ohella ylläpitää vakautta yhteiskuntaelämässä. Niinpä ihmiset voivat tavallisesti luottaa siihen, että toiset toimivat ennustettavalla tavalla. Tätä varten oikeus järjestee inhimillistä moninaisuutta hallittavaan muotoon. Se tasapainottaa ihmisyyden kahta eri puolta: hahmon naamiona kannettavaa käsitystä ihmisestä yleisen inhimillisyyden ilmentymänä ja tuon naamion taakse peittyvää ihmisen ainutlaatuisuutta erityisyyttä.²⁶ Vaikka näiden ihmisyyden eri puolten välillä on suhde, ei oikeuden maailman hahmo vastaa reaali maailman ihmistä. Hahmo onkin eräänlainen kuvitelma, ihminen katsottuna oikeuden silmälasien läpi ja vieläpä tietyistä näkökulmasta.

Kuvitelma tai ei, hahmon naamion kantaminen on ihmiselle väistämätöntä ja välttämätöntä. Näin on, koska vain tällä tavalla hänen yksilölliset oikeutensa ja velvollisuutensa voidaan valtiossa jäsentää: oletusten avulla. Oikeus on täynnä oletuksia, ja sen pohjalta tehdään oletuksia. Vaikka nykyään puhutaan esimerkiksi mies- ja naisoletetuista, oikeuden maailmassa on myös muun muassa erilaisia ikä-, alkuperä- ja kielioletuksia. Nämä oletukset liittyvät yksilön ominaisuuksiin, jotka ovat valtion näkökulmasta merkityksellisiä. Hahmoa voidaan pitää näiden oikeuden oletusten ilmentymänä.²⁷

Tätä oikeuksien ja velvollisuuksien määrittämistä oletusten pohjalta kutsumme tässä luvussa ihmisten normatiiviseksi yksilöllistämiseksi. Normatiivisen yksilöllistämisen avulla ihminen asetetaan hahmoonsa. Ihminen ei siis luonnollisesti ole hahmo, vaan hahmo täytyy olettaa. Kyse on samanaikaisesti sekä ihmisten ominaisuuksien yhteismitalliseksi tekemisestä että tuon yhteismitallisuuden mahdollistamasta yksilöllistämisestä, vertailusta ja arvottamisesta. Se perustuu normin määrittämiseen ja sen soveltamiseen. Ranskalainen historioitsija ja filosofi François Ewald määrittelee normin seuraavasti:

²⁶ Vrt. Nousiainen 1998, 1014–1026.

²⁷ Rautiainen & Koivisto 2018.

Mitä normi täsmällisesti ottaen on? Se on mittapuu, joka yksilöllistää, mahdollistaa jatkuvan yksilöinnin ja samalla tekee yksilöistä keskenään vertailukelpoisia. Normin avulla voidaan paljastaa loputtomasti yhä hienojakoisempia eroja. Nämä erot eivät kuitenkaan sulje ketään tietyn luonnon vangiksi, koska ne ilmaisevat ainoastaan yksilöiden välistä, jatkuvasti muuttuvaa suhdetta. Normi on vertailun ja vertailtavuuden periaate, yhteinen mittapuu, joka edellyttää ryhmän suhdetta vain itseensä, ryhmän puhdasta itsereferentiaalisuutta, joka on vapautunut ulkoisuuden ja vertikaalisuuden suhteista.²⁸

Normatiivinen yksilöllistäminen tekee ihmisten normiin suhteutetuista ominaisuuksista näkyviä ja jäykkiä ja mahdollistaa ihmisten välisen jatkuvan vertailun. Normiin suhteutettu tieto on luonteeltaan positiivista, ulkoisesti todennettavaa. Normatiivinen yksilöllistäminen on samalla ihmisten itsemääräämisoikeuden määrittelemistä. Se, mikä on sallittua yhdelle hahmolle, voi olla kiellettyä toiselle ja pakollista kolmannelle. Itsemääräämisoikeuden ulottuvuutta määritellään sekä hahmokategorioiden välillä (esimerkiksi muistisairaana itsemääräämisoikeus verrattuna vammaisen itsemääräämisoikeuteen²⁹) että niiden sisällä (esimerkiksi eri-ikäisten lasten itsemääräämisoikeuden ulottuvuus³⁰). Normatiivinen yksilöllistäminen on toisin sanoen itsemääräämisoikeuden yksilöllistävän luonteen vuoksi välttämätöntä.

Esimerkiksi lapsen hahmoa määrittävät keskeisesti iän ja kehitystason normit. Jotkut lapset voivat olla erityisen kypsiä ikäisikseen, jotkut taas keskimääräisestä kehitystasosta jäljessä. Tällainen vertailu edellyttää kehityspsykologista tietoa siitä, millainen on tietynikäisen lapsen keskimääräinen kehitystaso. Näiden normien tulkinta puolestaan määrittelee sitä, miten paljon itsemääräämisoikeutta juuri tietylle lapselle voidaan suoda. Hahmot voivat lisäksi liukua päällekkäin sekä muodostaa alakategorioita ja uusia hahmoja.

28 Ewald 2003, 23. Normin ja normalisaation mutkikkaasta suhteesta, ks. myös Foucault 2010, 67–95.

29 Ks. esim. Rautiainen 2021.

30 Ks. esim. Rautiainen & Koivisto 2018.

Esimerkiksi lapsen hahmon ja potilaan hahmon elementeistä voi syntyä erillinen lapsipotilaan hahmo,³¹ jonka itsemääräämisoikeutta luonnehtivat tietty laajuus ja tietyt kysymyksenasettelut.³²

Normatiivista yksilöllistämistä voidaan valtiossa pitää hallinnan mekanismina. Tätä perustelee se seikka, että oikeus voi toimia normina siten kuin Ewald normin ymmärtää, vertailun periaatteena. Oikeusnormit eivät täten vain käske ja kiellä, vaan ne myös nimeävät ja luokittelevat ihmisiä, ryhmiä ja esineitä sekä niiden välisiä suhteita.³³ Tällaiset luokittelut kielivät luokitteluihin liittyvistä arvoista ja niiden välisistä suhteista. Toisin kuin liberaali itsemääräämisoikeuskäsitys antaa ymmärtää, itsemääräämisoikeus valtiossa on aktiivisesti luotu ihmisen yksilöllinen toiminta-alue. Sen muodossa valtio yhtä aikaa sekä rajoittaa itseään että määrittää suunnan yksilön itsemääräämisoikeuden käytöksi katsottavalle toiminnalle.

Normalisointimekanismit: marginaalista keskimääräisyyteen

Kun ihminen on luokiteltu ja asetettu hahmoonsa normatiivisen yksilöllistämisen avulla, hänelle syntyy piilevästi myös velvollisuus pysyä hahmossaan. Hänen tulee seurata hahmolle oikeusjärjestykseen käsikirjoitettua tarinaa. Tämä tulee esiin, jos ihminen syystä tai toisesta epäonnistuu tässä ja marginalisoituu.³⁴ Poikkeavuutta vähentääkseen valtio voi turvautua oikeudellis-yhteiskunnallisiin normalisointimekanismeihin, kuten vapaudenriistoon, kuntoutukseen, kotoutukseen, aktivointiin, koulutukseen ja terapiaan. Ihminen on voinut valita ”väärin”, esimerkiksi elämäntyylin tai tavan, josta valtiossa olisi syytä pyrkii pois.³⁵ Normalisointimekanismien avulla ihminen voidaan palauttaa hahmoonsa.

31 Ks. tämän teoksen luku 12.

32 Ks. esim. potilaslain (785/1992) § 7.

33 Foucault 2010, s. 69. Normin, lain ja normaalin suhteesta, ks. myös Koivisto 2008, 5–22.

34 Vrt. Mäkelä 1967, 49: ”Myös poikkeava käyttäytyminen koetaan oudoksi ja pelottavaksi. Poikkeavuuden aiheuttama turvattomuus synnyttää valtavaa painetta sen säätelämiseksi ja parantamiseksi aivan riippumatta siitä, ovatko käytettävissä olevat keinot rationaaleja ja tuloksellisia.”

35 Vrt. Hirvonen 2013, 13–46; myös tämän teoksen luvut 13 ja 14.

Ihmisiä voidaan normalisoida ääritapauksissa fyysisesti, kuten tahdosta riippumattomia pakkotoimia käyttämällä – häntä voidaan ”pakkoauttaa”. Vapaudenriisto ja kehon muokkauksen muodot kuten pakkosterilisaatio³⁶ tai pakkoruokinta ovat jyrkimpiä normalisoinnin muotoja.³⁷ Normalisointi ei kuitenkaan tyhjenny pakkotoimiin. Esimerkiksi kielelliset valinnat ovat normalisoinnin keskeistä keinovalikoimaa. Normalisointi tuottaa teleologista, päämääräsuuntautunutta kieltä: kuntoutettava tulee kuntoon ja on täten normaali, kotoutettava kotoutuu ja on täten normaali, ja hallinnon asiakas käyttää valinnanvapauttaan ja on täten normaali.

Voimme havaita, että hahmolla on velvollisuus pyrkiä normalisoitumaan. Normalisoinnin kieli ei määritä ainoastaan tavoitetta vaan myös sen saavuttamisen prosessin. Normalisointi elää tässä merkityksessä usein erilaisissa suunnitteluasiakirjoissa, joiden mukaiseen normalisointiprosessiin ihmisen on alistuttava.³⁸ Kuntoutettavan on kuntouduttava kuntoutumissuunnitelmansa mukaisesti ja kotoutettavan kotouduttava kotoutumissuunnitelmansa mukaisesti. Ihmisen on sitouduttava näihin suunnitelmiin.

Normalisoinnin epäonnistuessa puhutaan syrjäytymisestä. Jo syrjäytymisen käsitteestä näkyy ajatus siitä, että syrjään, marginaaliin joutuminen on normaalia ihanteenaan pitämässä yhteiskunnassa kielteisesti latautunutta. Syrjäytynyt on poissa valtavirrasta, hylätty tai kuormittunut. Hänen on siksi käytettävä itsemääräämisoikeuttaan normalisoitumiseen ja hakeuduttava normalisointimekanismien piiriin. Mitä enemmän ihminen syrjäytyy, sitä ankarampaa normalisoitumispakkoa häneen usein kohdistetaan esimerkiksi kasvatuksen, hoidon tai rankaisemisen muodossa. Syrjäytyneen itsemääräämisoikeus voikin olla paradoksaalista. Niillä sopimuksilla, suunnitelmilla ja aktivointitoimilla, joilla valtiossa luodaan kuva hahmon itsemääräämisoikeuden käyttömahdollisuuksista, voidaan käytännössä merkittävästi myös rajoittaa tämän toisintoimimismah-

36 Lötjönen 2004, 1398–1420.

37 Ks. tämän teoksen luku 3.

38 Kotkas 2012, 1187–1204.

dollisuuksia.³⁹ Normalisoitavan itsemääräämisoikeus on siten hahmon oikeutta toimia siten kuin hänen sallitaan toimivan.

Kaikki hahmot eivät kuitenkaan ole normalisointimekanismien piirissä. Heistä puhuttaessa normalisoinnin kieli teleologioineen muuttuu tai häipyä takaa-alalle. Tietyt hahmot ovat toiseutettuja ja pysyvästi marginaalissa. Asiaan on kiinnitetty huomiota suomalaisessa oikeuskeskustelussa jo 1960-luvulla, kun Klaus Mäkelä korosti, ettei kaikkeen syrjäytymiseen kyetä vaikuttamaan. Tiettyihin hahmoihin ei kohdisteta paheksuvaa, parantavaa tai rankaisevaa valtaa, sillä heidän ei katsota olevan moraalissa vastuussa syrjäytymisestään.⁴⁰ Sen sijaan heidän on alistuttava marginaalissa olemiseen, mikä paradoksaalisesti määrittää heidän hahmoaan.

Valtion symbolinen valta: valtion valttikorttimaiset arvot

Miksi ihmiset eivät kapinoi normatiivista yksilöllistämistä ja normalisointia vastaan? Miksi he useimmiten alistuvat hahmoonsa ja sille käsikirjoitettuihin vaatimuksiin? Syitä voi olla useita. Ensinnäkin voidaan ajatella, että mitään oikeusvaikutteisia hahmoja ei ole, vaan kyseessä on asioiden luonnollinen järjestys. Miksi esimerkiksi kyseenalaistaa ihmisten jakautuminen kahteen sukupuoleen, miehiin ja naisiin, jos kokee tällaisen jaon luonnolliseksi? Toiseksi voidaan ajatella, että ihmiset eivät välttämättä huomaa hahmoksi joutumistaan tai vaikka huomaisivatkin, he eivät pidä sitä ongelmallisena. Sitä voidaan pitää hyväksyttävänä tai välttämättömänä.

Hahmojen luonnollisuusvaikutelman ja siihen liittyvän tottelevaisuuden ainakin osittaisena mekanismina voidaan pitää valtion symbolista valtaa. Käsite viittaa siihen, että vaikka jokaisella ihmisellä onkin omanlaisensa eettinen koodisto ja arvomaailma, valtio luo oikeuden muodossa eräänlaisen yliveraisen, valttikorttimaisen arvomaailman. Sitä voidaan kutsua vaikka yleiseksi hyväksi. Valtiolla on monopoli sen sisällöstä päättämiseen. Enemmistödemokratiaan perustuva tahdonmuodostus väistämättä marginalisoi yksittäisten yksilöiden ja vähemmistöryhmien näkemykset. Valtio

39 Koivisto 2018, 645.

40 Mäkelä 1967, 58–79.

viestii hyväksyttävän käytöksen sisällöstä, kun se sanktioi tietynlaista käytöstä ja luo toimivaltaa tiettyihin pakkotoimenpiteisiin. Näin ollen ristiriitatilanteessa valtion symbolinen valta päihittää sen kanssa vastakkaiset arvostukset – viime kädessä pakolla. Oikeusteoreetikko Kaarlo Tuorin sanoin oikeus välittää oman legitiimiytensä vallankäyttöön.⁴¹

Valtion symbolinen valta vaikuttaa myös epäsuoremmin, merkitysten maailmassa. Se ei vain syrjäytä marginaalisia näkemyksiä vaan vaikuttaa myös vallitsevien näkemysten syntyyn ja sisältöön. Se vaikuttaa kansalaisten arvoihin, asenteisiin ja tavoitteisiin. Suurin osa meistä sosiaalistuu pitämään ainakin jossain määrin oikeana sitä, miten valtio asiat näkee. Nuori mies voi kokea, että asevelvollisuuden suorittaminen kuuluu jokaisen nuoren miehen elämään. Hän saattaa kokea sen jopa maanpuolustukselle välttämättömäksi. Niinpä hänellä ei ole syytä kapinoida tällaista oikeusjärjestykseen kirjattua välttämättömyyttä vastaan. Lainsäätäjä on luonut hänelle vain sen velvollisuuden, joka hänen hahmolleen luonnollisesti kuuluu.⁴²

Hahmo voi myös tarjota psyykkistä turvallisuuden tunnetta sen naamion takana olevalle ihmiselle. Ehkä hahmosta tulee peräti osa ihmisen identiteettiä. Normaali voi olla tavoiteltavaa ja houkuttelevaa. Tähän viittaa esimerkiksi sosiologi Émile Durkheimin havainto, etteivät yksilöt voi toimia itsenäisesti, sillä he ovat riippuvaisia yhteiskunnasta ja sen normijärjestelmien asettamista vaatimuksista. Valtion symbolisen vallan hyväksyminen on keskeinen osa sitä prosessia, joka estää yksilön vieraantumista ja yhteiskunnan ajautumista anomian eli moraalisen sääntelyn ja jaettujen tavoitteiden purkaantumisen tilaan.⁴³ Valtion symbolisessa vallassa on kyse siitä, miten ihmiset näkevät mahdollisuutensa yhteiskunnan jäseninä ja sitä kautta itsemääräämisoikeutensa luonnollisena pitämänsä rajat. Valtion symbolisen vallan hyväksyminen pitää syrjäytymisen epähoukuttelevana vaihtoehtona ja ehkäisee ihmistä hylkäämästä valitsevia arvoja.

41 Tuori 1990, 113–114.

42 Ks. Rautiainen & Koivisto 2018.

43 Ks. Durkheim 1979.

Esimerkki: vammaisen henkilön hahmo⁴⁴

Invalidit, vajaamieliset ja muut?

Seuraavaksi havainnollistamme edellä käsiteltyjä teoreettisia lähtökohtia vammaisen henkilön hahmon avulla. Miten juuri vammaisen henkilö yksilöllistetään ja pidetään hahmossaan? Mitkä seikat häntä luonnehtivat? Lainsäädännössä ihmiseen viitataan usein vain ”hänenä”. Tämä näkyy esimerkiksi rikoslaissa (39/1889) tapon tunnusmerkistössä: ”joka tappaa toisen, on tuomittava – –”. Ihminen määritetty vain tekonsa kautta. Toisinaan yksittäisen lain soveltamisala kuitenkin rajataan koskemaan tiettyä henkilöpiiriä. Tällaisten soveltamisalasäännösten kautta voimme ymmärtää, miten hahmot muodostuvat oikeusjärjestyksessämme.

Velvollisuus tunnistaa vammaisen hahmon olemassaolo ja luoda vammaiselle oikeuksia ja velvollisuuksia luova käsikirjoitus tulee näkyviin jo perustuslain tasolla. Siinä todetaan, ettei ihmisiä saa kohdella eri tavoin vammaisuuden perusteella, jos siihen ei ole hyväksyttävää perustetta. Tämän lisäksi vammaisen henkilön hahmo tulee näkyviin esimerkiksi vammaispalvelulain⁴⁵ soveltamisalasäännöksessä. Sen mukaan vammaisella henkilöllä tarkoitetaan ”henkilöä, jolla vamman tai sairauden johdosta on pitkäaikaisesti erityisiä vaikeuksia suoriutua tavanomaisista elämän toiminnoista.”

Pelkästään perustuslain yhdenvertaisuussäännökseen ja vammaispalvelulakiin tutustumalla ei kuitenkaan saa riittävää kuvaa vammaisen henkilön hahmosta. Vammaiseen henkilöön viitataan suoraan yli sadassa laissa.⁴⁶ Kun hahmoa koskevan sääntelyn sisältämiä oletuksia tarkastellaan kootusti, selviää seuraavaa. Vammaisen henkilön hahmo syntyy ennen kaikkea niiden toimintakykyisyysoletusten perusteella, jotka ovat seurausta vammautumistapahtu-

⁴⁴ Esimerkissä kuvataan vammaisen henkilön hahmoa verrattain yksinkertaisesti täydestä kansalaisuudesta toiseutetuksi. Toinen kirjoittajista on käsitellyt teemaa toisaalla syvällisemmin erottaen toisistaan muun muassa kerran toiseutetut ja kaksinkertaisesti toiseutetut vammaisen henkilön hahmot (Rautiainen 2021). Tässä kirjoituksessa vammaisen henkilön hahmoa käsitellään vain siinä laajuudessa kuin on itsemääräämisoikeuden olemuksen havainnollistamisen kannalta tarpeen.

⁴⁵ Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (380/1987).

⁴⁶ Tarkemmin, ks. Rautiainen 2020.

masta. Tuo vammautumistapahtuma, joka voi olla syntyperäinen tai syntymän jälkeen tapahtunut, on muuttanut vammaisen henkilöksi, jonka mielletään suoriutuvan elämän toiminnoista muita heikommin tai ainakin muista poikkeavasti. Tämä puolestaan heijastuu suoraan vammaiselle henkilölle käsikirjoitettuun itsemääräämisoikeuteen.⁴⁷

Vammaisen henkilön hahmon käsitteellistämiseen liittyvistä olettamuksista kamppailtiin Suomessa ensi kerran 1930- ja 1940-luvuilla. Tällöin suunniteltiin niin sanottua ennalta ehkäisevää huoltopolitiikkaa. Samalla jouduttiin ottamaan kantaa vajaakykyisten asemaan yhteiskunnassa. Keskustelu keskittyi kahteen ihmisryhmään: invalideiksi ja vajaamielisiksi määriteltyihin henkilöihin. Vammaisen henkilön hahmolla onkin tästä lähtien ollut kahdet kasvot. Yhtäältä ajatellaan, että vammaisen henkilön hahmo jäsentyy niiden edellä normalisointimekanismeiksi kuvattujen toimenpiteiden kautta, joilla turvataan vammaisten elämisen edellytyksiä. Koska vammaisten asema mielletään heikommaksi kuin muiden yhteiskunnan jäsenten, vammaisen henkilön hahmon on alistuttava niihin toimenpiteisiin, joilla valtio on päättänyt vammaisten asemaa parantaa. Toisaalta ajatellaan, että vammaisen henkilön hahmo elää pysyvästi muista ihmisistä erillisessä, hänelle sopivaksi katsotussa elämänpiirissä. Tämän elämänpiirin luominen ja ylläpitäminen on julkisen vallan tehtävä.⁴⁸

Erottelu on tärkeä, sillä vammaisen henkilön hahmo jäsentyy hänen liittyvien toimintakykyoletusten perusteella. Tämä liittyy edelleen siihen, miten hyödylliseksi hahmo katsotaan työmarkkinoilla.⁴⁹ Kun ennalta ehkäisevää huoltopolitiikkaa suunniteltiin, invalideilla korostettiin olevan mahdollisuus velvollisuutensa täyttämiseen työtä tekevinä ja yhteiskuntaa rakentavina kansalaisina. Tämä edellytti, että he saivat vammojensa edellyttämää hoitoa ja pääsivät osallisiksi tarvitsemistaan koulutus- ja työllistämistoimenpiteistä. Sitä vastoin vajaamielisistä nähtiin koituvan yhteiskunnalle lähinnä so-

47 Urhonen 2021; Goodley 2014.

48 Leppälä 2014, 287–289.

49 Leppälä 2014, 287–289.

siaalista ja perinnöllistä taakkaa. Heidät koettiin työkyvyttömiksi tai ainakin työmarkkinoilla hyödyttömiksi.

Näiden kategorioiden väliin sijoittuivat sellaiset pyörätuolia käyttävät, jotka eivät kykene ottamaan askeltakaan, eli pysyvästi liikuntakyvyttömät sekä sokeat eli vailla suuntausnäköä olevat. Heihin viitattiin 1940-luvulta alkaen heidät muista invalideista erottavalla termillä täysinvalidit. Heidät määriteltiin vuoden 1956 kansaneläkelailailla⁵⁰ pysyvästi työkyvyttömyyseläkkeeseen oikeutetuiksi, sillä täysinvalidien katsottiin kykenevän vain sellaiseen työhön, jolla ihmisen ei voinut edellyttää elättävän itseään. Sosiaalivakuutuskomitean viidennessä mietinnössä⁵¹ todettiin, että täysinvalidien harjoittamista ammateista, kuten korin- ja harjanteosta tai konekudonnasta saatu, yleensä hyvin niukka, ansio voi vaihdella monista syistä, jotka eivät riipu asianomaisen työnteosta. Siksi sosiaalivakuutuskomitea katsoi, ettei täysinvalidien työkyvyttömyyseläkkeiden myöntäminen tai lakkauttaminen näiden vaihteluiden mukaan ole tarkoituksenmukaista. Niinpä täysinvalidit määriteltiin työkyvyttömyyseläkeläisiksi siinäkin tilanteessa, ettei heidän voinut muutoin katsoa täyttävän työkyvyttömyyseläkkeen saamisedellytyksiä.

Nykyään vammaisuus käsitteellistetään osin toisin kuin ennalta ehkäisevän huoltopolitiikan suunnittelun aikoina. Niin invalidin kuin vajaamielisenkin käsitteet ovat jääneet historiaan. Kuitenkin viitteitä näistä keskusteluista on nähtävissä yhä nykyäänkin. Ennalta ehkäisevän huoltopolitiikan ajasta käynnistyneiden polkuriippuvuuksien merkitys tulee näkyviin esimerkiksi siinä, että pyörätuolia käyttävien ja sokeiden asema ja sitä kautta heidän itsemääräämisoikeutensa suhteessa työmarkkinakansalaisuuteen määrittävät toimeentuloturvajärjestelmässä edelleen nykyiseen kansaneläkelakiin⁵² vuoden 1956 kansaneläkelaista suoraan siirretyn lähtökohdan mukaan. Pyörätuolia käyttävät ja sokeat on edelleen vapautettu muille kuuluvasta työmarkkinakansalaisuudesta henkilöiksi, joita pidetään automaattisesti työkyvyttöminä suhteessa kaikkeen yhteiskunnassa

⁵⁰ Kansaneläkelaki (347/1956).

⁵¹ KM 1954:8.

⁵² Kansaneläkelaki (568/2007), 12. pykälän 4 momentti.

tehtävään työhön ja jopa silloin, kun he tosiasiallisesti työskentelevät.

Kaikki vammaiset eivät siis ole (olleet) samalla viivalla. Erotteluja tehdään myös hahmokategorioiden sisällä, kuten invalidien ja täysininvalidien erottelu osoittaa. Tämän havainnollistamiseksi voidaan mainita vielä yksi erillinen vammaisen hahmon alakategoria. Sen muodostavat ihmiset, jotka ovat vammautuneet niin sanotuissa etuoikeutetuissa vahinkotapahtumissa. Näitä ovat muun muassa sota, työtapaturmat ja liikennevahingot. Niissä vammautuneiden ihmisten henkilöhahmot otetaan ikään kuin erityisen, muut vammaiset ulossulkevan klubin jäseniksi. Tämän klubin jäsenet ovat oikeutettuja erityisiin etuuksiin, korvauksiin ja palveluihin.⁵³ Toki joskus tämä saattaa johtaa myös ihmisen kannalta epäsuotuisaan lopputulokseen, jos klubin jäsenyys sulkee ulos joitain etuuksia, korvauksia ja palveluita.⁵⁴ Toista ääripäätä edustavat taas esimerkiksi muistisairausten vuoksi vammautuneet.⁵⁵ Heille ei kuulu vastaavia klubipalveluita, vaan heidät usein pyritään sulkemaan ulos myös taivomaisista vammaispalveluista.

Vammaisen henkilön hahmon itsemääräämisoikeuden laajuuteen ja laatuun vaikuttavat näin myös vammautumisen syihin liittyvät arvoasetelmat. Joitakin vammaisuuden syntymekanismeja pidetään ikään kuin kunniallisempina kuin toisia. Niinpä yhtä toimintakykyisiä ja samoja esteitä elämässään kohtaavia vammaisia henkilöitä voidaan tästä syystä kohdella eri tavalla. Niin kauan kuin tätä ajatusta vammaisuuden syntymekanismien kunniallisuuteen liittyvistä eroista ei kyseenalaisteta, oikeus oikeastaan jopa edellyttää kunniallisemmin vammautuneiden erityiskohtelua.

Vammaisen henkilön hahmon sisällä on lukuisia vielä hienojakoisempiin oletuksiin perustuvia luokituksia. Ne tulevat esiin muun muassa oikeudellisesti vahvistetussa 20-portaisessa haittaluokituk-

53 Saari 2015, 72–74.

54 Esimerkiksi ratkaisussa VakO 5404:2017 katsottiin, että vapaa-ajan vakuutuksen korvattavuuden ulkopuolelle jäivät liikennevahinkojärjestelmän piiriin kuuluvan osalta kaikki liikennevakuutuslaissa tarkoitetut liikennevahingot riippumatta siitä, onko liikennevahingosta maksettu korvausta liikennevakuutuslain nojalla vai ei.

55 Ks. esim. Hoppania, Mäki-Petäjä-Leinonen & Nikumaa 2017, 225–241.

sessä.⁵⁶ Siinä vammaisia henkilöitä kategorisoidaan muun muassa erilaisten toimintojen välttämistarpeiden, erilaisten apuvälineiden käytön, rakon ja suolen toiminnan kaltaisten fysiologisten seikkojen sekä toisen henkilön tuen tarpeen kautta.

Luokitus tekeekin näkyväksi sen, millaisia elementtejä tarkastelemalla kuvaa vammaisesta henkilöstä voidaan tarkentaa. Se tuo esiin myös sen, kuinka näitä elementtejä rinnastetaan toisiinsa: yhden yläraajan amputointi rinnastuu luokituksessa siihen, ettei ihminen selviä kognitiivisesti ilman apua tavanomaisista kauppa-, pankki- ja viranomaisasioista. Kumpikin liittyy haittaluokan 12/20 kuvaukseen. Voimme havaita, että valtio ei ainoastaan yksilöllistä normatiivisesti vaan myös määrällistä ja arvottaa. Tietyt seikat käsitteellistetään hahtaksi, joka saa numeerisen arvon ja arvo oikeudellisen merkityksen.

Kuten edellä on kuvattu, oikeuksia ja velvollisuuksia luova ja siten itsemääräämisoikeuden ulottuvuutta määrittelevä hallinnan kieli ei vain erottele vaan myös rinnastaa ja arvottaa. Haittaluokitus osoittaa samalla hyvin, kuinka hienojakoisesti vammaisia luokitellaan nyky-yhteiskunnassa. Muutos tulee näkyviin, kun vertaamme haittaluokitusta esimerkiksi edellä mainittuun vanhaan kahtiajakoon invalideihin ja vajaamielisiin, joka näkyy nykyäänkin jaossa varsinaisiin vammaisiin ja kehitysvammaisiin. Pitkään tätä jakoa pidettiin väestön hallinnan näkökulmasta riittävänä. Toisaalta kunniallisen vammautumisen ajatus tuo esiin sen, että ihminen, joka on ollut ennen vammaton ja on nyt vammaisen, on ikään kuin arvokkaampi kuin ihminen, joka on ollut aina vammaisen. Samoin ihminen, joka on vammautunut etuoikeutetusta syystä kuten sodassa, on arvokkaampi kuin ihminen, jonka vammalla on muu syy.

Vammaisen marginaalissa

Kaikilla ihmisillä on oikeuden silmissä velvollisuus pyrkiä toimaan hahmonsa käsikirjoituksen mukaisesti. Se, kuinka laajaa itsemääräämisoikeutta nauttivaksi hahmo on käsikirjoitettu, vaihtelee hahmokohtaisesti. Yksinkertaistaen voidaan ajatella, että kantävä-

⁵⁶ Sosiaali- ja terveysministeriön asetus tapaturmavakuutuslaissa tarkoitettusta haittaluokituksesta (1649/2009), liite 1.

estöön kuuluva keskiluokkainen aikuinen palkansaajamies on sellainen hahmo, jonka vapauspiiri on verraten laaja. Tämän hahmon käsikirjoituksessa on tilaa erilaisille elämänvalinnoille. Koska hän muodostaa oikeuden silmissä kiinnostuksen normaali toimijuudelle, hänen ei hevin nähdä olevan normalisoinnin tarpeessa. Tämä kuitenkin edellyttää, ettei hän esimerkiksi vammautumalla muutu vammaisen henkilön hahmoksi.

Jos näin käy, entinen palkansaajamieshahmo marginalisoituu uuteen oikeusasemaan. Hänen itsemääräämisoikeutensa muuttuu vammaisuuden kautta määrittäväksi, kun hän joutuu elämässään turvautumaan vammaisille henkilöille kuuluviin oikeuksiin. Samalla oikeusjärjestys alkaa nähdä hänet entistä vahvemmin kustannuksena, sillä hänelle kuuluvien oikeuksien toteuttaminen maksaa. Jos hän saa esimerkiksi liikenneonnettomuudessa alaraajahalvaukseen johtavan selkäydinvamman, hänestä tulee pyörätuolia käyttävä vammaisen henkilö, jota pidetään kansaneläkelain nojalla pysyvästi työkyvyttömänä jopa riippumatta siitä, onko hän tosiasiassa työkyvytön. Kun hän joutuu elämässään vetoamaan oikeusjärjestyksen hänelle juuri tällaisena vammaisena henkilönä suomiin oikeuksiin, hänen uusi elämänpirinsä määrittyy hahmoon kiinnittyvien oikeuksien ja velvollisuuksien, kuten häneen liitettävän työkyvyttömyysolettaman, perusteella.

Samalla esimerkkitapauksemme normaalina pidettävä elämänpiiri kaventuu siten, että se vastaa hänen uutta asemaansa. Mitä tämä tarkoittaa? Hän menettää muun muassa mahdollisuutensa valita junassa matkustajaluokkansa tai käyttää ravintolavaunua. Tässä käy ilmi, ettei Ekstra-luokassa matkustaminen tai ravintolavaunun käyttäminen ole olleet kaikille kuuluvia oikeuksia laisinkaan vaan sen sijaan niissä on ollut kysymys sellaisista lisäpalveluista, joita voidaan suunnata eri tavoin eri ihmisille.⁵⁷ Menettäessään tällaiset valinnanmahdollisuudet esimerkkitapauksemme henkilölle selviää, etteivät sellaiset asiat, joihin hän on ajatellut aiemmin olevan kaikilla yhtäläinen oikeus, olekaan pohjimmiltaan asioita, joihin kaikilla on

⁵⁷ Ks. EOA dnro 651/4/15, 22.6.2016.

aidosti yhtäläinen oikeus.⁵⁸ Hänen aiempi vapauspiirinsä ja siihen liittyvä itsemääräämisoikeutensa eivät olekaan määrittäneet hänen oikeuksiensa kautta vaan sen sijaan keskeisesti sen kautta, ettei hänellä ollut tarvetta vedota oikeuksiinsa. Hänen uudessa pyörätuolia käyttävän vammaisen elämässään oikeuksilla on sitä vastoin aivan erilainen merkitys hänen itsemääräämisoikeudelleen kuin aiemmin.

Elämänpiirin kaventuminen käy selvimmin ilmi, kun tarkastellaan rakennetun ympäristön esteettömyysasetusta.⁵⁹ Sen soveltamisalasäännös kertoo rakennusten rakentamis- ja peruskorjausajankohdan vaikuttavan olennaisesti siihen, mikä osa kaupunkitilasta mielletään esimerkiksi pyörätuolilla liikkuvan vammaisen henkilön hahmolle kuuluvaksi. Vaikka pyörätuolilla liikkuva henkilö on näennäisesti vapaa vaikkapa harrastamaan mitä tahansa kulttuurimuotoja, kulttuuritilojen rakennus- ja peruskorjausajankohdat määrittävät sen, onko hänelle saatavilla konsertti-, elokuva- tai teatteripalveluita. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännössä on myös vahvistettu se, kuinka yksityis- ja perhe-elämän suojan piiriin kuuluvan mielekkään vapaa-ajan viettämisen mahdollisuuksien turvaamisen näkökulmasta pyörätuolilla liikkuvalla olemassa oleva mahdollisuus katsoa elokuvia kotona esimerkiksi suoratoistopalveluiden kautta oikeuttaa sen, ettei jäsenvaltioiden tarvitse luoda lain-säädäntöä, joka turvaisi esteettömän pääsyn elokuvateattereihin.⁶⁰

Asetus kertoo myös siitä, millainen rooli pyörätuolia käyttävälle henkilölle annetaan tiloissa. Siinä missä pyörätuolilla liikkuvan ei oleteta matkustavan junassa Ekstra-luokassa, hänen ei myöskään oleteta olevan kokoontumistilassa esimerkiksi kokouksen puheenjohtajan roolissa. Sellainen ei kuulu hänen hahmolleen, jonka paikan oletetaan niin vahvasti olevan jossakin katsomon nurkassa, ettei esteettömyysasetus edellytä sellaista rakentamista, jossa esteetön pääsy pyörätuolilla salin etuosaan tulee varmistaa. On vaikea käyttää itsemääräämisoikeutta tavallisesti salin etuosassa istuvan puheenjohtajan roolin valitsemiseen, jos tämä valinta on tehty arkkiteh-

58 Rautiainen 2021, 56–59.

59 Valtioneuvoston asetus rakennusten esteettömyydestä (241/2017).

60 Marc Glaisen vs. Sveitsi, 25.6.2019.

tonisesti mahdolltomaksi.⁶¹ Jos vammainen henkilö on omaksunut valtion symbolisen vallan, hän saattaa olettaa, että näin tuleekin olla. Määrittämällä lainsäädännöllä sen, mitä kenellekin on missäkin mahdollistettava, valtio määrittää, millaiseen itsemääräävään toimijuuteen kenelläkin on missäkin mahdollisuus.

Valtion normalisoiva valta määrittelee voimakkaasti myös esimerkiksi vammaisen henkilön seksuaalisuutta. Lasten hankkiminen ja perheen perustaminen ovat edelleen asioita, joiden suhteen vammaisia ohjataan voimakkaasti. Samalla oikeusjärjestys kuitenkin kääntää aktiivisesti katseensa pois esimerkiksi avustettua seksiä koskevista kysymyksenasetteluista, joiden pitäisi olla vammaisen henkilön kehollisen itsemääräämisoikeuden ytimessä. Vammaisen hahmoa katsotaankin oikeudessa usein – ilman perusteita – henkilönä, jolla ei ole seksuaalisia tarpeita eikä ainakaan oikeutta tavanomaisesta poikkeavaan seksuaalisuuteen. Näitä ulottuvuuksia ei ole ikään kuin kirjoitettu vammaisen henkilön hahmoon.⁶²

Normalisointimekanismien avulla varmistetaan, että vammaisen ihminen noudattaa hänen hahmolleen kuuluvaa itsemääräämisoikeuden käsikirjoitusta. Asian havainnollistamiseksi riittänee maininta siitä, kuinka esimerkiksi pysyvästi vammautuneen aikuisen ihmisen on muutaman vuoden välein vahvistettava Kansaneläkelaitokselle tuon pysyvän vammansa olemassaolo. Näin häntä muistutetaan hänen hahmolleen kuuluvista velvollisuuksista ja hän pysyy hahmonsä edellyttämällä tavalla keskimääräisenä vammaisena ihmisenä. Hänen on valtion oikeusjärjestyksen silmissä käytettävä itsemääräämisoikeuttaan hahmossaan pysymiseen.⁶³

Itsemääräävä ihminen lain edessä

Olemme edellä osoittaneet, ettei itsemääräämisoikeus ole kaikille sama. Toisin kuin liberaali itsemääräämisoikeuskäsitys antaa ymmär-

61 Vrt. Lawrence Lessigin (1999) ajatus arkkitehtuurista sääntelymuotona oikeuden, sosiaalisten normien ja markkinoiden ohella.

62 Ks. Bahner 2020.

63 Ks. Rautiainen 2021, 47.

tää, itsemääräämisoikeus valtiossa on aktiivisesti luotu ihmisen yksilöllinen toiminta-alue.⁶⁴ Sen muodossa valtio yhtä aikaa rajoittaa itseään ja määrittää suunnan yksilön itsemääräämisoikeuden käytöksi katsottavalle toiminnalle. Valtio hallinnoi ihmisille kuuluvaa itsemääräämisoikeutta erilaisia hahmoja luomalla. Nämä hahmot syntyvät normatiivisen yksilöllistämisen, normalisointimekanismien käyttämisen sekä valtion symbolisen vallan keinoin. Havainnollistimme näitä keinoja vammaisen henkilön kuvauksen avulla. Osoitimme, että hahmokategorian sisälläkin voidaan tehdä erilaisia luokituksia ja arvotuksia.

Olemme kuvanneet, kuinka itsemääräämisoikeus oikeudellisesti ymmärrettynä kiinnittyy valtiolle kuuluvaan valtaan. Tämä luo jännitteen itsemääräämisoikeuden ideologisen ulottuvuuden kanssa: sen mukaan itsemääräävä ihminen on omien valintojensa lähde ja hän tekee aitoja valintoja. Tällainen itsemääräävyys on kuitenkin vain oikeudellinen ihanne ja sellaisena se voi toteutua vaihtelevassa määrin. Tätä toteutumista voidaan arvioida vain suhteessa siihen todelliseen maailmaan, jossa ihminen valintojaan tekee.

Itsemääräämisoikeutta ei olisi, ellei valtio voisi tukeutua sille kuuluvaan väkivallan käytön mahdollisuuteen. Valta ja väkivalta kohdistuvat eri tavoin erilaisiin oikeusjärjestyksen tunnistamiin hahmoihin kuten miehin, naisiin, lapsiin, alkuperäiskansojen jäseniin tai vammaisiin henkilöihin. Avoimeksi jää, onko aina kyseessä perustuslain erilaista kohtelua oikeuttava hyväksyttävä peruste ja kenellä lopulta on oikeus itsemääräämisoikeuteen. Tämä riippuu siitä, kuka on lain edessä.

Niinpä mahdollisuus määritellä, kenellä on oikeus elää milläkin tavalla, on tärkeä vallan muoto. Itsemääräämisoikeuden tarkkoja rajoja ei löydä lakikirjasta. Oikeus osoittaa pikemminkin sen, millä foorumeilla ja millaisten mekanismien kautta rajoista kamppaillaan. Kaikkein perustavimmalla tavalla itsemääräämisoikeuden rajoja määritellään kehitysvammapsykiatrisen laitoshoidon ja kriminaalipotilaita hoitavien valtion mielisairaaloiden kaltaisissa paikoissa.

64 Vrt. tämän teoksen luku 5.

Niissä itsemääräämisoikeuden rajoja tuottavat vallankäytön strategiat ovat paljaimmillaan. Niistä oikeus kääntää katseensa pois heti kun mahdollista.

Itsemääräävän ihmisen ihanne asettaa valtion perustavanlaatuisen haasteen eteen. Se muistuttaa klassista uskonnollista ongelmaa: miksi hyvä Jumala sallii pahojen asioiden tapahtuvan? Tähän klassinen vastaus on, että Jumala voisi poistaa maailmasta pahan, jos hän poistaisi ihmisiltä vapaan tahdon. Ihmiset ohjelmoitaisiin hyviksi. Voidaan ajatella, että vastaava mekanismi pätee itsemääräämisoikeuteen. Kun yksilön itsemäärääminen nostetaan keskeiseksi periaatteeksi, hyväksytään, että ihminen voi tehdä sellaisia valintoja, joiden sisältöä emme hyväksy. Kun itsemääräämisoikeutta rajoitetaan ohjelmoimalla ihminen elämään sellaista elämää, jonka ajatellaan olevan hänelle ja yhteiskunnalle hyväksi, muotoillaan puolestaan maailmaa sellaiseksi, jota ainakin vallassa olevat pitävät hyvänä.

Tasapainoilu näiden keskenään ristiriitaisten lähestymistapojen välillä ei ole yksinkertaista, vaan kyse on perustavanlaatuisesta dilemmasta. Dilemman ytimessä oleva yksilön ja yhteisön välisen edun jännite onkin toistuva teema taiteessa ja kulttuurissa. Niinpä ei esimerkiksi ole helppoa arvioida, kuvaako Aldous Huxleyn romaani *Uusi uljas maailma* (1932) yhteiskuntaa, jossa itsemääräämisoikeutta on rajattu oikein. Yhtä vaikeaa on arvioida sitä, onko *Kellopelappelsiini*-elokuvan (1971) päähenkilön käytös kauhistuttavampaa silloin, kun hän käyttää itsemääräämisoikeuttaan, vai silloin, kun häneltä on viety kyky omiin valintoihin. Ihmisten yksilölliset valinnat ovat ennakkoimattomia, ja niiden on oltava sovitettavissa muiden vastaavaan valinnan mahdollisuuteen.

Kuten tässä luvussa olemme osoittaneet, useille yhteiskunnan instituutioille on myönnetty valtaa rajata sellaisten ihmisten täyttää itsemääräämistä, joiden ei syytä tai toisesta katsota toimivan oikein. Koska hyväksyttävänä pidettävä vallankäyttö edellyttää usein sen kohteiden suhteellista itsemääräämistä, on suurimman osan valtion vallankäytön kohteena olevista ihmisistä oltava ainakin jossakin määrin itsemäärääviä. Vain jossain määrin itsemäärääviä ihmisiä voi-

daan nimittäin pakottaa, palkita ja suostutella. Täysin ei-itsemäärääviä olentoja voidaan vain ohjata ja rajoittaa kuten karjaa.⁶⁵

Jos itsemääräämisoikeuden ideologiaan halutaan sitoutua, pitää hyväksyä myös se, että hahmoille suotuja oikeuksia voidaan väärinkäyttää. Ihminen voi tehdä vääriä valintoja, vaikka siitä koituisi mielipahaa ja yhteiskunnalle kustannuksia. Ihmisiä ei ole ohjelmoitu hyviksi, vaan inhimillisiksi: heitä motivoivat usein toiveet paremmasta elämästä. Nämä toiveet eivät aina saa yhteiskunnallisesti hyväksyttyä ilmaisuja. Näin kävi irakilaismiehen tapauksessa. Kun miehen sukulaisten väärinkäytökset paljastuivat, heidät tuomittiin petoksesta ja väärennuksesta. Vaikka he saattoivat valita lainvastaisen käytöksen, rikosten paljastuttua oikeuden normalisointimekanismit palauttivat heidät lakia kunnioittavaan hahmoonsa.

Lähteet

- Arendt, Hannah (2013) *Totalitarismin synty*. Suom. Matti Kinnunen. Tampere: Vastapaino.
- Bahner, Julia (2020) *Sexual Citizenship and Disability. Understanding Sexual Support in Policy, Practice and Theory*. New York: Routledge.
- Baldick, Chris (2008) *Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press.
- Durkheim, Emile (1979) *Suicide*. New York: The Free Press.
- Ewald, François (2003) *Normi yhteisen mittapuun käytäntönä*. Suom. Marjut Salokannel & Kaarlo Tuori. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.
- Foucault, Michel (2010) *Turvallisuus, alue, väestö*. Suom. Antti Paakkari. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Goodley, Dan (2014) *Dis/ability Studies: Theorising Disabilism and Ableism*. New York: Routledge.
- Hirvonen, Ari (2013) Pahat toimetomat. Irtolaisuus sosiaaioikeuden ja sosiaalipolitiikan peilinä. Teoksessa Marja Pajukoski, Sakari Hänninen, Toomas Kotkas, Eeva Nykänen & Maija Sakslin (toim.) *Muuttuva sosiaaioikeus*. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys, 13–46.
- Hoppania, Hanna-Kaisa & Anna Mäki-Petäjä-Leinonen & Henna Nikumaa (2017) (Un) Equal Treatment? Elderly care and disability services for people with dementia in Finland. *European Journal of Social Security* 2017, 225–241.
- Kaura-aho, Katariina (2017) ”Oikeus oikeuksiin” – poliittisen osallistumisen oikeus Hannah Arendtin filosofiassa. *Oikeus* 3/2017, 347–366.
- Koivisto, Ida (2018) Ohjattua vapautta? Itsemääräämisoikeus hallinnan välineenä. *Lakimies* 6/2018, 627–650.
- Koivisto, Ida (2008) Laki ja normi – normatiivisuuden kaksi muotoa. *Oikeus* 1/2008, 5–22.
- Kotkas, Toomas (2012) Sopimuksellisuus sosiaaioikeudessa – esimerkkinä julkisen työvoimapolvelun ja työttömyysturvan asiakassuunnitelmat. *Lakimies* 7–8/2012, 1187–1204.

65 Lagerspetz 1994, 138.

- Lagerspetz, Eerik (1994) Itsemäärääminen ja valta. Teoksessa Juhani Pietarinen, Veikko Launis, Juha Räikkä, Eerik Lagerspetz, Marjo Rauhala & Markku Oksanen (toim.) *Oikeus itsemääräämiseen*. Helsinki: Painatuskeskus, 97–141.
- Leppälä, Heli (2014) *Vammaisuus hyvinvointivaltiossa – invalideiksi, vajaamielisiksi tai kehitysvammaisiksi määriteltyjen kansalaisasema suomalaisessa vammaispolitiikassa 1940-luvun taitteesta vuoteen 1987*. Turku: Turun yliopisto.
- Lessig, Lawrence (1999) *Code and Other Laws of Cyberspace*. New York: Basic Books.
- Lukkari, Hanna (2019) Vieraan oikeus – Hannah Arendt ja ihmisoikeudet. Teoksessa Maija Aalto-Heinilä & Visa Kurki (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 146–158.
- Lötjönen Salla (2004) Loukatun suostumuksesta potilaan itsemääräämisoikeuteen. *Lakimies* 7–8/2004, 1398–1420.
- Mäkelä, Klaus (1967) Pakkoauttajat. Teoksessa Lars D. Eriksson (toim.) *Pakkoauttajat*. Helsinki: Tammi, 33–57.
- Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna (2014) Vanhuksen henkilökohtainen vapaus ja rajoitustoimet. Teoksessa Anna Mäki-Petäjä-Leinonen & Liisa Nieminen (toim.) *Vanhuus ja oikeus*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus, 197–219.
- Neuvonen, Riku & Pauli Rautiainen (2015) Perusoikeuksien tunnistaminen ja niiden sisällön määrittäminen Suomen perusoikeusjärjestelmässä. *Lakimies* 1/2015, 28–53.
- Nieminen, Liisa (2009) Laitosvaltaopin hylkääminen: alku perusoikeuksien uudelle aikakaudelle. Teoksessa Pia Letto-Vanamo, Olli Mäenpää & Tuomas Ojanen (toim.) *Juhlajulkaisu Mikael Hidén 1939 – 7/12 – 2009* Helsinki: Helsingin yliopisto, 11–35.
- Nousiainen, Kevät (1998) Sukupuolierosta oikeudessa. *Lakimies* 6–7/1998, 1014–1026.
- Nousiainen, Marko & Kari Kulovaara (2016) Johdanto: uuden hallinnan monet kasvot. Teoksessa Marko Nousiainen & Kari Kulovaara (toim.) *Hallinnan ja osallistamisen politiikat*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 7–21.
- Phelan, James (1989) *Reading People, Reading Plots*. The University of Chicago Press.
- Piha, Otava (2018) Transsukupuoliset – nyky-Suomen pakkoautetut. *Oikeus* 4/2018, 416–438.
- Rautiainen, Pauli & Ida Koivisto (2018) Oikeuden maailmaan kuviteltu ihminen ja hänen itsemääräämisoikeutensa rajat. *Oikeus* 4/2018, 465–481.
- Rautiainen, Pauli (2021) Vammaisen ihminen oikeudessa. Teoksessa Antti Teittinen, Mari Kivistö, Merja Tarvainen & Sanna Hautala (toim.) *Vammaiset ihmiset kansalaisina*. Tampere: Vastapaino, 21–59.
- Saari, Juho (2015) *Huono-osaiset – elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tuori, Kaarlo (1990) *Oikeus, valta, demokratia*. Helsinki: Talentum.
- Urhonen, Amu, Vierasblogi: Dis/ableismi. Ajatuspaja Visio. Saatavilla osoitteessa <https://ajatuspajavisio.fi/ajankohtaista/vierasblogi-dis-ableismi/> (haettu 7.4.2021).

Virallislähteet

- Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2018. Helsinki: Eduskunta.
- Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu EOAk 3106/2010.
- Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu EOA 651/4/15, 22.6.2016.
- Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mietintö PeVM 25/1994 vp Hallituksen esityksestä HE 309/1993 vp eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.
- Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisu Marc Glaisen vs. Sveitsi, annettu 25.6.2019.
- Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisu N. A. vs. Finland, annettu 14.11.2019.
- Hallituksen esitys eduskunnalle päihdehuoltolaiksi (HE 246/1984 vp).
- Hallituksen esitys eduskunnalle naisten ja miesten tasa-arvoa koskevaksi lainsäädännöksi (HE 57/1885 vp).
- Sosiaalivakuutuskomitea. Viides mietintö. Komiteanmietintö 1954:8.
- Vakuutus-oikeusoikeuden ratkaisu VakO 5404:2017.